

Ks. Tadeusz GACIA

REMINISCENCJE Z LITERATURY KLASYCZNEJ W OPISACH MĘCZEŃSTWA U ŚW. AMBROŻEGO

Przedmiotem naszego zainteresowania są reminiscencje z literatury klasycznej obecne w opisach męczeństwa u św. Ambrożego. Chodzi o próbę określenia funkcji, jaką te reminiscencje pełnią w toku prowadzonego dyskursu. Podstawowym oparciem dla całej literatury patrystycznej jest Pismo św., które z duchowego punktu widzenia zajęło miejsce Homera i Wergiliusza, lecz autorzy chrześcijańscy korzystali także obficie z motywów, których źródłem były dzieła autorów klasycznych¹. Tak i Ambroży, biskup i duszpasterz, ale przecież uczeń tradycyjnej szkoły antycznej, mówca, którego słuchali także ludzie znający mitologię i literaturę klasyczną, wiele razy nawiązuje do wydarzeń i postaci z dzieł greckich i łacińskich. Czasem jakiś urywek z nich pochodzący przytacza dosłownie, choć bez podania źródła, innym razem dokonuje parafrazy tekstu albo czyni jakąś drobną aluzję².

Motyw męczeństwa pojawia się u Ambrożego wiele razy w różnych dziełach, które wyszły spod jego ręki i w różnorodnych w nich kontekstach. W ponad stu przypadkach motyw ten stanowi zaledwie jedno czy dwa zdania, krótka myśl, niekiedy jakby okazyjnie rzucona. W kilku jednak miejscach są to dłuższe czy krótsze fragmenty dzieł poświęcone męczeństwu konkretnych postaci³: męczeństwo Agnieszki w *De virginibus* I 2, 5-9; prześladowanie Tekli w *De virginibus* II 3, 19-21; męczeństwo dziewicy i żołnierza w *De virginibus* II 4, 22-33; męczeństwo Pelagii, matki i córek oraz Sotery w *De virginibus* III 7, 32-38; męczeństwo Agrikoli i Witalisa w *Exhortatio virginitatis* 1, 1-2, 9; męczeństwo Sotery w *Exhortatio virginitatis* 12, 82-83; męczeństwo Sykstusa i Wawrzyńca w *De officiis ministrorum* I 41, 205-207; mowy o Gerwazym i Protazym

¹ Por. A. Quacquarelli, *Retorica*, DPAC II 2986-2897.

² Por. L. Gładyszewski, *Ein Einblick in die antiken Kultureinflüsse auf literarische Tätigkeit des Ambrosius von Mailand im Lichte einer Gruppe von Metaphern*, RH 16 (1968), z. 3, s. 134.

³ Por. M. Pellegrino, *Cristo e il martire nel pensiero di S. Ambrogio*, w: *Bivium. Homenaje a Manuel Cecilio Díaz y Díaz*, Madrid 1983, s. 211: „Dei martiri Ambrogio parla talora con un rapido cenno, altre volte con sviluppi pi o meno diffusi, anche i pezzi di bavura letteraria familiare allo scrittore e al suo pubblico”.

w *Epistula* 77, 3-13. 15-23. Reminiscencji klasycznych będziemy szukać głównie w wymienionych urywkach.

Bardzo reprezentatywne dla omawianego tematu jest nawiązanie do przykładu niezwyklej przyjaźni dwóch filozofów pitagorejskich Damona i Fintiasza:

At etiam philosophorum gymnasia Damonem et Phintiam Pythagoreos in caelum ferunt, quorum unus cum esset morti adiudicatus, commendandorum suorum tempus poposcit, tyrannus autem astutissimus, quod reperiri non posse aestimaret, petivit ut sponsorem daret, qui pro se feriretur, si ipse faceret moram. Quid de duobus praeclarus nescio. Utrumque praeclarum. Alter vadem mortis invenit, alter se obtulit. Itaque cum reus moram supplicio faceret, fideiussor vultu sereno mortem non recusavit. Cum duceretur, amicus revertit, cervicem substituit, colla subiecit. Tunc admiratus tyrannus cariorem philosophis amicitiam fuisse quam vitam petivit, ut ipse ab his quos damnaverat in amicitiam reciperetur. Tantam virtutis esse gratiam, ut et tyrannum inclinaret!⁴

Cytowany urywek znajduje się tuż po opowiadaniu o dziewicy z Antiochii, która razem z żołnierzem współubiegała się o męczeństwo⁵. Postawiona przed dramatycznym wyborem: „Aut sacrificare virginem aut lupanari prostitui iubent”⁶, wybiera pójście do lupanaru. Nie nazwany z imienia żołnierz postanawia ją jednak ocalić. Jako pierwszy z czyhających na jej czystość wchodzi do domu nierządu. W efektywnej z punktu widzenia stylistycznego relacji Ambroży przedstawia dramat dziewicy, jej niepewność, toczoną przez nią wewnętrzną walkę, jej pełną ufności modlitwę oraz rozmowę z żołnierzem. Kiedy dziewica przekonuje się wreszcie, że żołnierz chce ją ocalić, zamieniają się ubraniami i w jego stroju wychodzi na wolność. Sprawa się jednak ujawnia i bohaterski żołnierz zostaje skazany na śmierć. Dziewica przybiega wtedy na miejsce jego kaźni, aby razem z nim umrzeć.

Ta historia przypomniła Ambrożemu losy Damona i Fintiasza, o których w kilku miejscach swojej twórczości opowiada Cycero, czyni to także Waleriusz Maximus, sam z Cyclerona korzystający. Jeśli chodzi o podobieństwo leksykalne, możemy sądzić, że Ambroży korzystał z *De officiis*:

„Damonem et Phintiam Pythagoreos ferunt hoc animo inter se fuisse, ut cum eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinavisset, et is qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum causa postulavisset, vas factus est alter eius sistendi; ut si ille non revertisset, moriendum esset sibi. Qui cum ad diem se recepisset, admiratus eorum idem tyrannus, petivit ut se ad amicitiam tertium adscriberent”⁷.

⁴ *De virginibus* II 5, 34, SAEMO 14/1, 193-196, tłum. pol. PSP 35, 211.

⁵ Por. tamże, II 4, 22-33.

⁶ Tamże, II 4, 23, SAEMO 14/1, 184.

⁷ *De officiis* III 45, 7: por. także, *De finibus bonorum et malorum* II 24, 79: „Vadem te ad mortem tyranno dabis pro amico, ut Pythagoreus ille Siculo fecit tyranno?”; *Tusculanae disputationes* V 22, 63: „Quantopere vero amicitias desideraret, quorum infidelitatem extimescebat,

U obydwu autorów znajdujemy jednakowe wyrażenia: „commendandorum suorom”, „vas”, „admiratus tyrannus”. Ważna jest jednak odpowiedź na pytanie o funkcję, jaką przywołanie epizodu o Damonie i Fintiaszu pełni w relacji o męczeństwie dziewicy i żołnierza. Odpowiedzi udziela sam Ambroży, kiedy mówi: „Digna laude, sed minora nostris” i argumentuje:

„Nam illic ambo viri, hic una virgo, quae primo etiam sexum vinceret. Illi amici, isti incogniti. Illi tyranno uni se obtulerunt, isti tyrannis pluribus, hoc etiam crudelioribus, quod ille pepercit, isti occiderunt. Inter illos in uno obnoxia necessitas, in his amborum voluntas libera. Hoc quoque isti prudentiores, quod illis studi sui finis amicitiae gratia, istis corona martyrii; illi enim certarunt hominibus, isti Deo”⁸.

Ambrożemu chodzi o wykazanie wyższości przykładu chrześcijańskiego, co czyni podkreślając bardzo precyzyjnie wszystkie różnice istniejące – przy wielu podobieństwach – pomiędzy historią Damona i Fintiasza oraz dziewicy i żołnierza. Środkiem zaś argumentacji retorycznej jest szereg następujących po sobie antytez.

Zasadę „digna laude, sed minora nostris” można odnieść także do innego przykładu z literatury antycznej, wykorzystanego w *Exhortatio virginitatis* 12, 82-83. Wspominając męczeństwo swej krewnej Sotery, dziewicy niezwykłej urody, Ambroży zestawia z nim historię pewnego etruskiego młodzieńca; jego imienia nie podaje, choć wiemy, że chodzi o Spurynnę. Był to również bardzo urodziwy młodzieniec. Pokaleczył sobie jednak twarz, ponieważ nie chciał rozpałać ku sobie miłości kobiet.

„Etruscum iuvenem veteres fabulae ferunt, cum propter admirandam oris proprii pulchritudinem in amorem incenderet feminas, stigmatibus inarasse vultum suum, ne qua eum posset amare”⁹.

declaravit in Pythagoreis duobus illis, quorum cum alterum vadem mortis accepisset, alter, ut vadem suum liberaret, praesto fuisset ad horam morti destinata: Utinam ego, inquit, tertius vobis amicus adscriberer!”; Valerius Maximus, *Factorum et dictorum memorabilium libri IX*, 4 7, ext. 1: „Pythagoricae prudentiae sacris initiati tam fidelem inter se amicitiam iunxerant, ut, cum alterum ex his Dionysius Syracusanus interficere vellet, atque is tempus ab eo, quo prius quam periret domum profectus res suas ordinaret, impetravisset, alter vadem se pro reditu eius tyranno dare non dubitaret. Solutus erat periculo mortis qui modo gladio cervices subiectas habuerat: eidem caput suum subiecerat cui securo vivere licebat. Igitur omnes et in primis Dionysius novae atque ancipitis rei exitum speculabantur. Adpropinquante deinde finita die nec illo redeunte unus quisque stultitiae tam temerarium sponsozem damnabat. At is nihil se de amici constantia metuere praedicabat. Eodem autem momento et hora a Dionysio constituta et eam qui acceperat supervenit. Admiratus amborum animum tyrannus supplicium fidei remisit insuperque eos rogavit ut se in societatem amicitiae tertium sodalicii gradum mutua cultorum benivolentia reciperent”. Liczne świadectwa o Damonie i Fintiaszu są także oczywiście w literaturze greckiej.

⁸ *De virginibus* II 5, 35, SAEMO 14/1, 196, por. PSP 35, 211-212.

⁹ *Exhortatio virginitatis* 12, 83, SAEMO 14/2, 264.

Źródłem tej informacji jest dla Ambrożego – jak się wydaje – Valerius Maximus:

„Quod sequitur externis adnectam, quia ante gestum est quam Etruriae civitas daretur. Excellentis in ea regione pulchritudinis adulescens nomine Spurrinna, cum mira specie conplurium feminarum inlustrium sollicitaret oculos ideoque viris ac parentibus earum se suspectum esse sentiret, oris decorem vulneribus confudit deformitatemque sanctitatis suae fidem quam formam iritamentum alienae libidinis esse maluit”¹⁰.

Sotera postępuje podobnie jak Spurrinna. Kiedy za odmowę złożenia ofiary, bita jest różgami, nie zważając na wysoką godność rodową, wystawia na uderzenia różg nawet swoją twarz. Jej przykład jest doskonalszy, gdyż poraniła się ona nie tylko po to, by innym nie szkodzić; jej blizny to znaki zwycięstwa odniesionego poprzez męczeństwo, dzięki któremu zachowała podobieństwo otrzymane od Boga. Argumentacji tej znów służą antytezy:

„Videro utrum castus fuerit illius animus, affectus tamen non innocens, propter quem in se ipse animadverterit. Ille tamen sola excepit vulnera, ne noceret: haec triumphales retulit martyrii cicatrices, ut imaginem Dei quam acceperat, reservaret”¹¹.

Innym motywem z literatury klasycznej włączonym przez Ambrożego w historię męczeństwa jest niezwykła przyjaźń Pyladesa i Orestesa. Chodzi o urywek *De officiis ministrorum*, gdzie autor opowiada o męczeństwie Wawrzyńca i Sykstusa. Wawrzyńiec pragnie iść za Sykstusa na śmierć, podobnie jak Pylades za Orestesa.

„Non praetereamus etiam sanctum Laurentium qui cum videret Xystum episcopum suum ad martyrium duci, flere coepit non passionem illius sed suam reman-sionem. Itaque his verbis appellare coepit: „Quo progredieris sine filio, pater? Quo, sacerdos sancte, sine diacono properas tuo? Numquam sacrificium sine ministro offerre consueveras. Quid in me ergo displicuit, pater?”¹².

Tunc Xystus ait: „Non ego te, fili, derelinquo ac desero, sed maiora tibi debentur certamina. Nos quasi senes levioris pugnae cursum recipimus, te quasi iuvenem manet gloriosior de tyranno triumphus. Mox venies, flere desiste, post triduum me sequeris; sacerdotem et levitam hic medius numerus decet”¹³.

W tym współzawodnictwie dwóch męczenników Ambrożę widzi reminiscencję znanego epizodu z tragedii Eurypidesa, do którego nawiązywał niejed-

¹⁰ *Factorum et dictorum memorabilium libri IX* 4, 5 ext. 1, 1.

¹¹ *Exhortatio virginitatis* 12, 83, SAEMO 14/2, 264.

¹² *De officiis ministrorum* I 41, 205, SAEMO 13, 148, por. tłum. pol. K. Abgarowicz (Św. Ambroży z Mediolanu, *Obowiązki duchownych*, Warszawa 1967), s. 93.

¹³ Tamże, I 41, 206, SAEMO 13, 148, por. Abgarowicz s. 93.

nokrotnie Cycero. Ambroży – jak się wydaje – opiera się na urywku traktatu *Laelius sive de amicitia*, gdzie czytamy:

„Qui clamores tota cavea nuper in hospitis et amici mei M. Pacuvi, nova fabula! Cum ignorante rege, uter Orestes <esset, Pylades> Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur, Orestes autem, ita ut erat, Orestem se esse perseveraret. Stantes plaudebant in re ficta; quid arbitramur in vera facturos fuisse?!¹⁴”

Trudno nie dostrzec podobieństwa leksykalnego pomiędzy cytowanym Urywkiem *Laelius sive de amicitia* a *De officiis ministrorum* św. Ambrożego:

„In fabulis ferunt tragicis excitatos theatri magnos esse plausus, cum se Pylades Orestem diceret, Orestes, ut erat, Orestem se esse asseveraret; ille, ut pro Oreste necaretur, Orestes, ne Pyladem pro se pateretur necari¹⁵.”

Porównując te dwa epizody – jeden z literatury klasycznej i drugi z tradycji chrześcijańskiej – Ambroży znów – podobnie jak poprzednio – przyznaje wyższość przykładowi chrześcijańskiemu, poświęceniu Wawrzyńca, podkreślając w gotowości jego poświęcenia „amor devotionis”, a więc religijną motywację pragnienia, które nim kierowało:

„Sed illis non licebat vivere, quod uterque esset parricidii reus: alter, qui fecisset, alter, qui adiuvisset. Hic Laurentium sanctum ad hoc nullus urgebat, nisi amor devotionis¹⁶.”

Źródła epizodów, których reminiscencję spotykamy w cytowanych urywkach pism Ambrożego, można wskazać stosunkowo łatwo. Niemniej w poświęconych męczeństwu miejscach jego twórczości znajdziemy jeszcze kilkanaście innego typu aluzji czy nawiązań do antycznej tradycji literackiej, także mitologicznej.

W omawianej już relacji o męczeństwie dziewicy z Antiochii, mamy aluzję do mitu o Ifigenii. Córka Agamemnona, która miała być złożona w ofierze zagniewanej bogini Artemidzie, została w ostatniej chwili zastąpiona przez łanię. Ten epizod wzięty z Eurypidesowych tragedii *Ifigenia w Aulidzie* i *Ifigenia w kraju Taurów*, a z autorów bardziej znanych Ambrożemu wykorzystany

¹⁴ *Laelius sive de amicitia* 7, 24. Do tego epizodu Cycero nawiązuje także dwa razy w *De finibus bonorum et malorum* 2,79: „Aut, Pylades cum sis, dices te esse Orestem, ut mori pro amico? Aut, si esse Orestes, Pyladem refelleres, te indicares et, si id non probares, quo minus ambo una necaremini non precarere?” oraz 5,63: „Qui clamores vulgi atque imperitorum excitantur in theatris, cum illa dicuntur: Ego sum Orestes, contraque ab altero: Immo enimvero ego sum, inquam, Orestes. Cum autem etiam exitus ab utroque datur conturbato errantique regi: ambo ergo una vivere precamur: quoties hoc agitur, ecquandone nisi admirationibus maximis!”; por. także Valerius Maximus, dz. cyt. 4, 7 oraz Hyginus, *Fabulae* 119, 120, 122, 257.

¹⁵ *De officiis ministrorum* I 41, 207, SAEMO 13, 150, por. Abgarowicz s. 94.

¹⁶ Tamże.

choćby przez Owidiusza¹⁷ i Cyserona¹⁸, został przez Ambrożego ujęty jakby w formę krótkiego przysłowia: „cerva pro virgine”. Kiedy bohaterka, ocalona przez żołnierza, wybiegła z domu nierządu, a do środka wszedł następny z nastających na jej czystość, widząc tam mężczyznę zawołał pełen zdumienia:

„Quid hoc est? Puella ingressa est, vir videtur. Ecce non fabulosum illud cerva pro virgine, sed quod verum est, miles ex virgine”¹⁹.

Ambroży nawiązuje w swej relacji o męczeństwie dziewicy i żołnierza do znanego klasycznego epizodu, dostrzegając wyraźną analogię obydwóch sytuacji.

Odnotujmy następnie aluzję do mitu o syrenach, które śpiewem i muzyką wabiły do siebie przepływających obok ich wyspy żeglarzy; gdy okręty ulegały rozbiciu o skaliste wybrzeże, syreny pożerały rozbitków²⁰. W *De Iacob et vita beata* przedstawiając męczeństwo braci machabejskich, Ambroży wykorzystuje motyw syren, który funkcjonuje u niego jako porównanie. Jęki męczonych braci były słodsze nie tylko niż dźwięki lutni czy siedmiostrunnej cytry, lecz nawet bardziej pociągające niż śpiewy syrenie:

„Non sic inlecebrosi illi, ut aiunt, cantus Sirenum traherent audientem; illi enim ad naufragium trahebant, isti ad sacrificii victoriam”²¹.

W *Hexameronie*, w alegorycznym komentarzu do stworzenia ptaków, Ambroży sięga do mitu o feniksie²². Wykorzystuje z niego jedynie pewne elemen-

¹⁷ Por. *Metamorphoses* XII 29-34: „Postquam pietatem publica causa / Rexque patrem vicit, castumque datura cruorem / Flentibus ante aram stetit Iphigenia ministris, / Victa dea est, nubemque oculis obiecit, et inter / Officium turbamque sacri vocesque precantum / Supposita fertur mutasse Mycenida cerva”.

¹⁸ Por. *De officiis* III 25, 95: „Quid? Agamemnon, cum devovisset Dianae, quod in regno pulcherrimum natum esset in illo anno, immolavit Iphigeniam, qua nihil erat in eo quidem anno natum pulchrius. Promissum potius non faciendum, quam tam taetrum facinus admittendum fuit. Ergo et promissa non facienda nonnunquam; neque semper deposita reddenda”.

¹⁹ *De virginibus* II 4, 31, SAEMO 14/1, 192, por. PSP 35, 210.

²⁰ Por. Homerus, *Odyssea* XII 1-200; P. Ovidius Naso, *Metamorphoses* V 512-562.

²¹ *De Iacob et vita beata* II 12, 56, SAEMO 3, 330. Bezpośrednio motyw syren został jednak zapożyczony z *IV Księgi Machabejskiej* 15,21, która dla naszego autora jest źródłem bezpośredniej inspiracji. Czytamy tam: „ὄχ οὐτως σειρήνιοι μελωδία οὐδὲ κύκνειοι πρὸς φιληκοίαν φωναὶ τοὺς ἀκούοντας ἐφέλκονται ὡς τέκνων φωναὶ μετὰ βασάνων μητέρα φωνούτων”.

²² O feniksie mówi wielu autorów greckich i rzymskich, poczynając od Herodota; por. Ovidius, *Metamorphoses* XV 391-407; Tacitus, *Ab excessu divi Augusti* 6, 28. W literaturze wczesnochrześcijańskiej zaś – Klemens Rzymski, Orygenes, Bazyli Wielki, Laktancjusz (poemat *De ave phoenice* uznawany za kryptochrześcijański), Kommodian, Augustyn, Rufin z Akwilei i inni. W chrześcijańskiej interpretacji feniks przebywający w raju jest symbolem zbawionego człowieka oraz zmartwychwstania Chrystusa. Ambroży wspomina o feniksie kilka razy; por. *Expositio Psalmi CXVIII* 19, 13 oraz *De excessu fratris sui Satyri* 2, 59, gdzie również spotykamy obraz gniazda, miejsca śmierci i ponownego narodzenia: „cum sibi finem vitae adesse praesaga quadam naturae suae aestimatione cognoverit, thecam sibi de thure et myrrha et caeteris odoribus adornare [...]”.

ty: „Quae cum sibi finem vitae adesse adverterit, facit sibi thecam [...], in quam impleto vitae suae tempore intrat et moritur”²³.

„Cognosce ergo diem mortis tuae, sicut cognovit et Paulus [...]. Intravit igitur thecam suam quasi bonus phoenix, quam bono replevit odore martyrii”²⁴.

Tym ukryciem, podobnym do ukrycia („theca”), w którym umiera feniks, jest dla chrześcijanina – tak jak dla Pawła – Chrystus i wiara.

A oto innego jeszcze rodzaju krótkie zapożyczenia z literatury klasycznej. W relacji o śmierci Agnieszki w słowach: „haec stridentium gravibus immobilis tractibus catenarum”²⁵, mamy prawdopodobnie aluzję do zdania z *Eneidy*: „Hinc exaudiri gemitus et saeva tonare / Verbera, tum stridor ferri tractaeque catenae / Constitit Aeneas, strepitumque exterritus hausit”²⁶. Do *Eneidy* nawiązuje też być może w *De virginibus* zdaniem: „At illi [...] ceu raptores ad agnam lupi, fremere ad praedam”²⁷; określenie „raptores lupi” Ambroży daje tym, którzy czyhają na czystość zamkniętej w lupanarze dziewicy. U Wergiliusza zaś czytamy: „Una salus victis, nullam sperare salutem. / Sic animis iuvenum furor additus. Inde lupi ceu / Raptores, atra in nebula, quos improba ventris / Exegit caecos rabies”²⁸. Kilka tego typu aluzji spotykamy w opowiadaniu o męczeństwie matki i braci w *De Iacob et vita beata*. Bracia, choć są jeszcze bardzo młodzi, naśladując przykład Elezara wołają do króla: „Quid contemnis nos vel circumscribis ut pueros? Sed fides cana est, sed valida disciplina”²⁹. Samo określenie „fides cana” zapożyczone jest prawdopodobnie z *Eneidy*, gdzie Fides jest personifikacją wierności, przyrzeczenia i przedstawiana jest jako starsza od Jowisza siwowłosa kobieta: „Cana Fides et Vesta, Remo cum fratre Quirinus / Iura dabunt (...)”³⁰. Do inspirowanych literaturą klasyczną należy zaliczyć także kilka innych zwrotów występujących we wspomnianym urywku *De Iacob et vita beata*. Zestawmy je z prawdopodobnymi tekstami źródłowymi: „Spiritus animamque victor effudit”³¹, można zestawić z wier-

intrare illo atque emori [...]. Nam thecam illam, vel tumulum corporis, vel incunabulum resurgentis, in qua deficiens occidit et occidens resurgit, ex Aethiopia in Lycaoniam vehit”. Por. na ten temat H. Wójtowicz, *Feniks w literaturze wczesnochrześcijańskiej*, VoxP 4 (1984), z. 6-7, s. 376-383. Por. także M. Cytowska, *Pieśń o bajecznym ptaku feniksie*, w: *Litteris vivere. Księga pamiątkowa ofiarowana profesorowi Andrzejowi Wójcikowi*, Poznań 1996, 127-133.

²³ *Hexameron* V 23, 79, SAEMO 1, 330, por. tłum. pol. PSP 4, 181.

²⁴ Tamże, V 23, 80, SAEMO 1, 332, por. PSP 4, 182.

²⁵ *De virginibus* I 2, 7, SAEMO 14/1, 108.

²⁶ *Aeneis* VI 557-559.

²⁷ *De virginibus* II 4, 31, SAEMO 14/1, 192.

²⁸ *Aeneis* II 354-357.

²⁹ *De Iacob et vita beata* II 11, 45, SAEMO 3, 316-318.

³⁰ *Aeneis* I 292-293. Por. także Q. Horatius Flaccus, *Carmina* I 35, 21n; M. Tullius Cicero, *De officiis* III 29, 104.

³¹ *De Iacob et vita beata* II 11, 49, SAEMO 3, 324.

szem *Eneidy*: „non potuisse tuaque animam hanc effundere dextra”³²; „Vitam exalavit”³³, z *Eneidy*: „subit cari genitoris imago / ut regem aequaevum crudeli vulnere vidi / vitam exhalantem ...”³⁴; „Non oculos cuiusquam pressit aut ora morientis, non lavit vulnera”³⁵, z *Eneidy*: „nec te, tua funera, mater / produxi ressiue oculos aut volnera lavi / veste tegens (...)”³⁶; „Audires eptachordum psalterium triumphalibus gemitibus resultare”³⁷, z *Eneidy*: „Nec non Threicius longa cum veste sacerdos / obloquitur numeris septem discrimina vocum (...)”³⁸. Echo wergiliańskiej eklogi *Tityrus*³⁹: „Nec tamen interea raucae, tua cura, palumbes / nec gemere aeria cessabit turtur ab ulmo”, wydaje się porównywać w zdaniu Ambrożego: „Non sic rauca resonant secreto in nemore columbarum murmura, ut ultima verba morientium cum summa suavitate resonabant”⁴⁰.

W podsumowaniu tych krótkich uwag można wyciągnąć następujące wnioski.

1. W przypadku drugiej grupy aluzji trudniej jest odpowiadać dość jednoznacznie na pytanie, do jakiego konkretnego miejsca z literatury Ambrożego się odwołuje. Są to bowiem aluzje bardzo krótkie; autor niekoniecznie musiał sięgać wprost do dzieł autorów starożytnych, czerpał raczej po prostu ze skarbcza wykształcenia, jakie wyniósł ze szkoły, w której wzorcami językowymi ci autorzy byli nadal; być może korzystał z wyrażen wtedy zapamiętanych czy też znalezionych w czasie bieżącej lektury⁴¹.

2. W przypadku pierwszej grupy nawiązań sytuacja jest bardzo jasna. Ambrożego czerpie z myśli starożytnej, ale zrodzone z niej inspiracje włącza w służbę treści chrześcijańskich. Przywołując jakiś klasyczny motyw literacki, chce poprzez analogię stwierdzić wyższość przykładu chrześcijańskiego. Doskonale wyraża to cytowane już jego zdanie „Digna laude, sed minora nostris”⁴².

³² *Aeneis* I 98.

³³ *De Jacob et vita beata* II 11, 50, SAEMO 3, 324.

³⁴ *Aeneis* II 561-562.

³⁵ *De Jacob et vita beata* II 12, 56, SAEMO 3, 330.

³⁶ *Aeneis* IX 486-488.

³⁷ *De Jacob et vita beata* II 12, 56, SAEMO 3, 330.

³⁸ *Aeneis* VI 645-546.

³⁹ Por. *Tityrus* 58-59.

⁴⁰ *De Jacob et vita beata* II 12, 56, SAEMO 3, 332.

⁴¹ Por. Gładyszewski, art. cyt., s. 133 n.

⁴² *De virginibus* II 5, 35, SAEMO 14/1, 196.

LE REMINISCENZE DELLA LETTERATURA CLASSICA
NELLE DESCRIZIONI DEL MARTIRIO NEGLI SCRITTI
DI SANT AMBROGIO

(Riassunto)

Il tema del breve articolo sono le reminiscenze della letteratura classica nelle descrizioni del martirio negli scritti di sant' Ambrogio. Ambrogio rievocando i conosciuti episodi dalla letteratura (la maggior parte di Cicerone), per esempio l'amicizia di Damone e Finzia, di Pilade e Oreste o la storia di Spurrina, per analogia agli esempi cristiani da lui descritti, vuole dimostrare la superiorità di questi ultimi. Questa superiorità si esprime benissimo nella frase dall' opera *De virginibus* II 5, 34: „Digna laude, sed minora nostris”.

Oltre le reminiscenze di questo genere nelle descrizioni del martirio possiamo trovare molte piccole allusioni, per esempio di tipo mitologico o espressioni dalla poesia classica. In questo caso soltanto con una certa probabilità possiamo indicare le fonti, alle quali si ispirava Ambrogio, perché le conosceva dalla scuola antica.